

Det gamle Thorsager: Kroen, centralen, købmanden, stationen...

Vilfred Friborg Hansen

Thorsager Kro lå på adressen Vestergade 2, ved Lille Randers' udmundning i Thorsgade / Vestergade. Efter at kroen var ophørt midt i 1920'erne, var der i mange år telefoncentral i bygningen, hvorfor den også blandt mange ældre i Thorsager omtales som "den gamle central". Bygningen blev nedrevet i 1993, og i dag er der lejligheder på stedet.

Thorsager Kro var i årene frem til 1912, hvor den mistede sin spiritusbevilling, en betydningsfuld del af bylivet. Om det var for det gode eller det onde, var der nok ikke enighed om.

Kalø ejede oprindeligt både kroen i Rønde og Thorsager. De lå begge ved vigtige landeveje, Rønde Kro ved Aarhus-Grenaa landevejen og Thorsager Kro ved Randers-Ebeltoft landevejen. De to veje krydsede hinanden i Rostved. Det tilstræbtes, at der var en kro for hver mil, d. v. s. for hver syv km, så de rejsende havde mulighed ikke alene for et måltid mad, men også for overnatning.

Thorsager kro til 1800-tallet

Thorsager Kros eksistens er bevidnet så tidligt som i 1498, hvor kromanden i Thorsager får tinglyst et skøde på noget jord og skov i Skarresø¹. De næste livstegn er fra 1700-tallet, hvor Kaløs ejer får kgl. bevilling til krodrift i Thorsager flere gange, første gang i 1723. Krobevillingen skulle fornys hver gang, Kalø skiftede ejer².

Der kendes ikke navne på, hvem der har haft forpagtningen af kroen i første halvdel af 1800-tallet. Derimod er det via realregistrene lykkedes Peter Hornbæk Rust Jensen, Karlby, at udrede ejerne i anden halvdel af 1800-tallet, hvor Kalø havde solgt kroen til private ejere. Det er desuden lykkedes Lis Søndergaard, Hornslet, at finde frem til flere navne ved hjælp af folketællinger og kirkebøger. De to undersøgelser er en del af grundlaget for artiklen her.

Forpagtere og ejere 1840 - 1875

Både folketællingerne 1840 og 1845 nævner en "kromand" **Melchiorson**.

Også i den følgende folketælling i 1850 optræder der en "kromand", nemlig **Hans Juul Møller**. Stillingsbetegnelsen tyder på, at Kalø stadigvæk ejer kroen, og "kromanden" er forpagter eller bestyrer.

Det bekræftes af, at det første skøde vi har på kroen, er fra 1851, hvor **Søren Basse Sørensen** får skøde på kroen ved et gavebrev.

Det må betyde, at Kalø har afgivet kroen til selveje ved denne lejlighed.

Overtagelsen gennem gavebrev må betyde, at Søren Basse fik kroen overladt som betaling eller erkendtlighed for en eller anden tjeneste på Kalø. Søren Basse havde i forvejen Kappelgården ved

¹ Karl Mejnecke s. 29-30.

² Bevillingerne kan f. eks. følges i de såkaldte "Nygårds sedler".

Rønde i fæste fra Kalø, så der kan let være opstået en eller anden "mellemregning" mellem ham og godset. Det forklarer måske også kroens meget tidlige overgang til selveje. Kalø solgte først sine fæstegårde fra til selveje mellem 1853 og 1890 – i Thorsager overgår den første gård til selveje i 1853, i Rønde 1854. Så kroen er muligvis den første Kalø-ejendom, der overgår til selveje.

Vi ved, at Søren Basse selv drev Kappelgården, fra han købte den fri af Kalø i 1856 til sin død i 1876³. Så vi må antage, at han har drevet Thorsager kro ved bestyrer, i hvert fald fra 1856.

Den næste ejer, der kan bevidnes gennem skøde i realregistret, er **J. P. Jørgensen**, der får skøde på kroen i 1865. Han har den til 1875.

Kroen mister status som landevejskro: Randersvej føres uden om Thorsager

Det har været i Søren Basse Sørensens tid, at Thorsager Kro fik noget af en "næsestyver", da Randersvej blev ført uden om Thorsager til det nuværende forløb omkring Følle.

Den gamle vej fra Randers mod Ebeltoft forløb langs Sandmarken, hvor vejen parallel med og nord for jernbanen stadigvæk i dag hedder "Gl. Randersvej", over nuværende Stationsvej og Thorsgade gennem Thorsager by, syd for byen skråt mod øst over Folevad til Rostved, hvor den ramte Aarhus-Grenaa landevejen. Randersvejs forløb gennem Thorsager har været en vigtig del af Thorsager kros eksistensberettigelse.

Efter lang tids overvejelser fremlagde Randers Amt i 1847 en plan for nye vejforløb på Djursland. Planen indebar en ny Aarhus-Grenaa landevej, lagt fra stranden op i landet. Randers-Ebeltoft vejen skulle så tilsluttes denne vej ved Rodskov.

Da denne plan i 1850'erne blev kendt i Thorsager protesterede sognefogden og bønderne i Thorsager. Men amtmanden afviste protesten med henvisning til, at sognefogdens protest tjente personlige interesser, da "han ejede Thorsager Kro". Kroejer Søren Basse Sørensen har altså været sognefoged for Thorsager sogn. Ganske naturligt, da kromanden jo har været en fremtrædende mand i Thorsager, der på dette tidspunkt var sognekommunens absolutte hovedby. Senere sognefogder var næste kroejer J. P. Jørgensen, der også var købmand, og efter ham overgik titlen til hans svigersøn købmand Uhrbrandt⁴.

Forstemmende har det været for Thorsager-borgerne, at amtmanden ledsagede deres protest med følgende ord, da han videresendte den til København: "Thorsager – en Lokalitet, hvis Forhold i øvrigt frembyder større Interesse med Hensyn til Oldtiden, end de lover nogen betydelig Udvikling i Fremtiden⁵".

³ Frede Østergaard s. 86

⁴ Egon Sørensen s. 41.

⁵ Sigrid Bak s. 16. Vejforløb også Anton Pedersen s. 17-19.

Videnskabernes Selskabs kort fra 1791. Aarhus-Grenaa landevejen og Randers-Ebeltoft landevejen er trukket op med rødt. Randersvejen passerer gennem Thorsager. Den lige vej fra Rostved over Korup og Taastrup videre mod Feldballe og Ebeltoft har åbenbart været i så dårlig stand, at man har anbefalet omvejen omkring Kalø, Bjørstrup og Essig i stedet.

Den nye vej forsinkedes på grund af Treårskrigen 1848-51, men i 1855 var den nye Aarhus-Grenaa landevej gennem Følle og Rønde færdig, og den nye Randersvej fulgte i årene derefter og blev færdig omkring 1860.

Thorsager-bønderne havde i anden omgang også protesteret mod at føre Randersvej ind i den nye Aarhus-Grenaa landevej så langt mod vest – og så langt fra Thorsager – som i Rodskov. Denne protest havde de bedre held med, idet Randersvej i stedet førtes nord og øst om Følle, hvor den i øvrigt går den dag i dag. Men jo stadigvæk et godt stykke fra Thorsager, så på ingen måde en hjælp til Thorsager. Om det så er Thorsager-bøndernes protest, der har fået flyttet vejen nærmere Thorsager, eller har medvirket dertil, er jo ikke til at vide, men med amtmandens tidligere manglende respekt for Thorsager er det nok ikke sandsynligt.

Med Randersvejens forlægning væk fra Thorsager var Thorsager Kros tid som "landevejskro" forbi. Måske kan en manglende tro på kroens fremtid på grund af planen om Randersvejs forlægning væk fra Thorsager have spillet ind for Kaløs opgivelse af kroen?

Kroen fortsatte dog som kro for byen og omegnen. Et minde om beliggenheden ved Randersvej er der tilbage i form af den lille bivej til Randersvej, der gik langs kroens kørestald og benævntes – og nu officielt hedder – "Lille Randers".

Kro og købmand

Natten mellem 27. og 28. oktober 1866 opstod der brand i Thorsager kro, og ilden bredte sig hurtigt til nabogården og to nabohuse på Vestergade 4, der var ejet af kirken. På dette tidspunkt havde kroen i et års tid været ejet af J. P. Jørgensen, der vides også at have drevet købmandshandel fra kroen⁶.

Det var efter indførelsen af demokratiet i 1849 og den nye næringslov af 1857 blevet almindelig, at der blev drevet købmandshandel fra kroerne. Baggrunden var, at den nye næringslov ophævede købstædernes monopol på handel, og at kroejerne med deres kontakter både i byen og ”ud af byen” og som regel en veludviklet økonomisk sans oftest var de nærmeste til at tage de nye muligheder for handel i landsbyerne op. Det samme kendes fra Rønde kro.

Nabogården, der var ejet af Niels Pedersen, blev efter branden udflyttet og fik navnet Vorkærgaard.

Jørgensen lod derimod kroen genopføre. Derefter købte han brandtomten efter nabogården og opførte der i 1868 en købmandsgård, som han åbenbart efterhånden blev mere glad for end kroen. I hvert fald omtales allerede i folketællingen 1870 **Christen Pedersen Vitten** som kroejers. Han må dog på dette tidspunkt have været bestyrer eller forpagter under Jørgensen, der først sælger kroen til ham i 1875. Chr. Vitten flyttede fra Hornslet til Thorsager med hustruen Amalie Pouline Petersen og fire børn i 1869, så han har sikkert bestyret eller forpagtet kroen allerede på det tidspunkt, hvor Jørgensen har haft sin nye købmandsgård færdig og har villet koncentrere sig om den.

Det lidt overraskende er, at Vitten overtager kroen i 1875 ved auktionsskøde. Kroen må altså være gået fallit efter branden under hans ledelse? Hvorefter han selv køber den?

Anton Pedersen fortæller om Jørgensens købmandshandel, at ”kunderne kom kørende helt fra Koed, Ebdrup, Skarresø og Bjødstrup. Kundekredsen var således stor, og forretningen tiltrak mange mennesker⁷”. Jørgensen har åbenbart gjort det bedre som købmand end som kroejers.

Jernbanen føres uden om Thorsager

I 1877 var der endnu en ”næsestyver” til Thorsager, og dermed kroen, da jernbanen fra Aarhus til Ryomgaard – og derfra til Randers og Grenaa – kom til at ligge godt en km uden for Thorsager by.

Men denne gang var miseren ifølge overleveringen Thorsagers egen skyld, idet købmand J. P. Jørgensen skal have ført an i en protest mod at få jernbanen gennem Thorsager.

Da jernbanen Randers – Grenaa blev anlagt i 1876 havde der faktisk forud været tale om, at Thorsager skulle være den station på strækningen, der senere skulle forbindes med en jernbane til Aarhus. Det blev dog Ryomgaard, der fik denne position som jernbaneknudepunkt på Djursland, fordi godsejeren på Gl. Ryomgaard tilbød at lægge grund til kvit og frit.

Fra Thorsagers side blev der ikke gjort noget for at få den attraktive jernbanestation. Men året efter skulle jernbanen fra Aarhus til Ryomgaard så anlægges, og den skulle som en selvfølge gå gennem Thorsager. Beliggenheden var besluttet, stationen skulle ligge på nordsiden af den nuværende Ryomvej, som ikke eksisterede dengang.

Men så blev der nærmest opstand i Thorsager! Mens andre byer kæmpede en indædt kamp for at få jernbanen, så kæmpede købmand Jørgensen en lige så indædt kamp for at undgå jernbanen. Han

⁶ Anton Pedersen s. 29-30, Egon Sørensen s. 14

⁷ Anton Pedersen s. 30

havde fået den opfattelse, at hvis jernbanen kom, ville folk fra Thorsager benytte den til at tage til Aarhus, Randers eller Grenaa for at handle, mens han indtil nu havde haft hele Thorsagers handel for sig selv, uden konkurrence.

Ifølge overleveringen lykkedes det Jørgensen at få Thorsager-bønderne med i protesten, idet han udmalede, hvordan jernbanen ville skære deres marker i stykker og ødelægge idyllen i byen. Ifølge Egon Sørensen sammenkaldte han til borgermøde i kroen, hvor han dels gav gratis kaffe og drammer, dels udmalede, hvordan en jernbane ville ”ødelægge gode, velholdte marker her vest for byen... Husk på alle de trekanter og hjørner en jernbane skaber, når den trækkes hen over landet⁸”.

Det lykkedes faktisk at få jernbanen til at gå mere end en km nord for Thorsager, med station lidt vest for den nuværende letbane-station. Stationsbygningen ligger der endnu, men er inddraget til boligformål.

I bagklogskabens klare lys kan vi i dag se, at købmand Jørgensen ved sin aktion satte en effektiv kæp i udviklingen i Thorsager – og dermed også i Thorsager kros udvikling. Han fik ikke engang lov til at beholde sit monopol som købmand, idet der opstod hele to konkurrerende købmandshandler få år senere – og det betød straks kendeligt lavere priser, beretter førstelærer Niels Sørensen⁹. Senere, i 1904, kom den helt store udfordring, idet der blev oprettet en brugsforening, men da havde Jørgensen ti år tidligere overladt sin købmandsgård til svigersønnen købmand Uhrbrandt.

Anders Laursen Holst og Ane Cathrine Jensdatter

Lis Søndergaard kan fortælle, at hendes tipoldeforældre Ane Cathrine og Anders Laursen Holst forlod Aarhus i 1877 for at tage til Thorsager, fordi Anders Holst var blevet ansat som landpostbud i byen. Det var det år, hvor jernbanen mellem Aarhus og Ryomgaard blev anlagt og med den Thorsager station godt en km uden for byen.

I 1880 køber **Anders Laursen Holst** Thorsager Kro. Ifølge realregistret får han skøde på kroen i februar 1880. Ved auktionsskøde – altså tilsyneladende igen efter at kroen er gået fallit, som det også var sket ved ejerskiftet fem år tidligere. NB. Skøder kan ofte være udstedt op til to – tre år efter at handelen er foregået.

⁸ Overleveringen om debatten om jernbanen er videregivet af forfatteren Egon Sørensen i hans roman ”Mulden, frøet og blomsten”, borgermødet omtales s. 15-17. Egon Sørensen f. 1921 voksede op i Thorsager og portrætterer flere af Thorsagers indbyggere i romanen, herunder købmand Jørgensen og dennes svigersøn købmand Uhrbrandt.

⁹ Niels Sørensens breve 4. nov. 1884: ”Vi have faaet tre nye Kjøbmænd. Og De kan tro, at det hjalp paa Priserne. Væver Niels Hansen har begyndt en Forretning i Byenden. Og nede ved Stationen har en Kjøbmand Nielsen faaet bygget et Kjøbmandshus”.

Thorsager station, som den ser ud i dag, ændret til bolig. Opført 1877. Stadigvæk en statelig bygning. Foto VFH 2023.

Det passer fint med, at Anders Laursen Holst i folketællingen 1880 optræder som ”gæstgiver”, og han bor i kroen sammen med sin hustru Ane Cathrine Jensdatter og datteren Edle Marie Holst, der på dette tidspunkt har været 12 år gammel.

Desuden boede en tre år ældre bror Rasmus til Anders Laursen Holst med familie i kroen. Han har i folketællingen titel af ”medhjælper”. Der var altså to lejligheder i kroen, hvilket i øvrigt også bevidnes i andre sammenhænge.

Lis Søndergaard har ikke alene et flot billede af sine tipoldeforældre Ane Cathrine og Anders Holst, men også en serie på fire flotte kobberkrus og et fad, der stammer fra Thorsager kro. Det er krus, der holder de kongeligt garanterede mål hhv. én og en halv pægl og må have fungeret som målebægre. De fleste bærer årstallet 1878, altså året efter, at Anders Holst kom til Thorsager, men bægrene kan jo fint have været på kroen, da han overtager den i 1880.

Ved datteren Edles bryllup i 1886 står Anders Holst i kirkebogen i den ene rubrik opført som ”kroejer” og i en efterfølgende rubrik som ”gæstgiver”. Ifølge realregistret sælger han kroen til **Andreas H. Brandenburg** i oktober 1888. Samme Brandenburg mageskifter dog kroen med **P. E. Seibæk** i januar 1889, hvorefter denne i april samme år sælger kroen til **Ole Rasmussen**, der så ejer kroen indtil 1894, hvor den købes af **Jens Nielsen**. Først med Jens Nielsen får kroen en ejer, der holdt i en længere

årrække, og Jens Nielsen er også den første kroejer, vi har folkelige efterretninger om. Ved folketællingen i 1911 bor Jens Nielsen i kroen sammen med sin hustru Marie Rasmine og deres tre børn, alle født i Thorsager mellem 1894 og 1899¹⁰. Den anden lejlighed i kroen bebos af tørvefabrikant Anders Nielsen Andersen, hustruen Karoline og deres 11-årige søn Søren. Desuden bor en enlig kvinde Ane Dorthea Sørensen, f. 1857, der lever af ”forskelligt arbejde”, i kroen.

Det første kroejer-par, vi har billeder af, er Ane Cathrine og Anders Laursen Holst, der havde kroen fra 1880 til 1888. Foto lånt af Lis Søndergaard.

Muligvis har Anders Laursen Holst oprettet eller købt en høkerforretning i Følle efter at have forladt kroen i Thorsager, for vi ved, at Sophus Bang i 1897 køber sin høkerbutik i Følle af ”Anders Holst” – det kan næsten ikke være andre. Holst havde også været høker i Aarhus, før han kom til Thorsager. Det må så være efter salget af høkerbutikken, at Holst igen er blevet landpostbud. Det er han ved folketællingen i 1901, bosiddende i Lille Randers i Thorsager.

Carl Munk om kroen og ”krofatter” Jens Nielsen

Som nævnt har vi flere interessante skildringer af kroejer Jens Nielsen. En af dem kommer fra Carl Munk, hvis mor arbejdede på kroen i begyndelsen af 1900-tallet. Carl var født i 1902 og opholdt sig som lille dreng meget på kroen, fordi han var alene med sin mor. Han fortalte mig i 1991:

”Kroen var noget af et samlingssted. Der var gårdmænd, der havde meget svært ved at køre forbi uden at skulle omkring og have en lille en. Jeg kender i hvert fald ét tilfælde, hvor det i den sidste ende betød et farvel til gården.

Mælkekuskene skulle også lige ind og hilse på. Ved ni-tiden om formiddagen kunne der holde en hel række mælkevogne udenfor. Det hændte, at konen måtte ned og overtage mælketuren, fordi manden ikke kunne køre den færdig. I et enkelt tilfælde skete det endda så hyppigt, at konen bare kom og kørte med vognen og lod manden sidde i drikkelaget derinde.

Kromanden var Jens Nielsen. Han var en farverig person. Han havde et stort telt, som han rejste rundt med og stillede op til markeder. Der stod altid en rejsefjedervogn klar med telt og teltstænger.

Når der manglede brændevin på bordet, råbte Jens altid til mig: ”Åh, dreng, stik lige ned og fyld op!” Så gik jeg ned i kælderen og fyldte op fra ankeret.

¹⁰ Jens Nielsen var født 1856 i Hemmed sogn.

Når man bestilte ”en kande” på kroen, fik man kaffe, sukker og fløde samt brændevin på bordet. Det kunne aldrig falde nogen ind at forlade bordet, før flasken var tom. Sådant en omgang kostede 15 øre til hver¹¹”.

Meinert Mortensen om kroen og alkoholen

Gdr. Meinert Mortensen, Rugdalsgaard, var ung i begyndelsen af 1900-tallet og fortæller i sine erindringer¹² om alkoholens svøbe og kroens betydning. Hans egen far hørte til de alkoholiserede i byen, men kæmpede sig ud af det. Meinert selv blev aktiv i afholdsbevægelsen, der fik stor tilslutning i Thorsager og til sidst medførte kroens lukning. Meinert nævner to årsager til de mange alkoholiserede mænd i Thorsager: ”den lette adgang til brændevin, som var alt for billig – ca. 25 øre for en hel flaske – og dertil kom, at der var en gammel kgl. privilegeret kro i byen...”

Meinert fortæller, at mændene ofte fandt sammen nogle stykker allerede om formiddagen, og så hørte det sig til, at der blev budt på øl og en dram: ”Ølkrukken stod altid fremme i dagligstuen på bordet eller også stod den i hjørnet på bænken, hvor også brændevinsflasken somme steder havde sin plads, eller også i et lille skab ikke ret langt borte, så den kunne let binges til veje. Det var for øvrigt mærkeligt, hvor let mændene kunne finde sammen – jeg tror ikke, der forud havde været nogen aftaler – men der kunne let samles en 4 – 6 stk, og der var vist altid nok at tale om, især når de gik over til ”krukken”, og det varede som regel ikke længe. Når så humøret var kommet lidt op, skete det ret ofte, at de sluttede på kroen, hvorfra det tit kunne knibe med at klare vejen hjem selv”.

Stationsmester Alfred Schultz om Jens Nielsen

Stationsmester Schultz kom til Thorsager som kommis i Brugsen i 1909 og huskede levende Jens Nielsen i 1983, da jeg talte med ham¹³: ”Kroejer Jens Nielsen var en vældig geskæftig mand. Jeg kan endnu huske ham, når han gik mumlende ned ad gaden: ”Jeg har ingen penge. Og jeg skal bruge penge! Jeg skal bruge **mange** penge!”

Schultz fortalte videre, at Jens Nielsens ”eget arbejde bestod i at snakke med folk og spekulere tingene ud. Det fysiske arbejde havde han folk til at ordne. F. eks. drev han vognmandsforretning. Det var der ansat en karl til specielt at tage sig af.

Det var derfor Jens Nielsen, der kom til at køre rundt med de folk, der kom for at sørge for udstykninger til statsejendomme. Kontakten til dem affødte, at Jens Nielsen selv erhvervede sig en statsejendom, der blev udstykket af præstegårdsmarken. Det er den, Villads Sørensen senere havde (Vestergade 9. VFH).

Fra gammel tid hørte der altid jord til en kro, men det var for længst solgt fra Thorsager kro, da jeg kom. Men det kunne være praktisk for kroejeren at kunne disponere over egne friske landbrugsvarer til kroen.

Jens Nielsen rejste også rundt til markeder og slog telte op. Så serverede han kaffe, kaffepunche og øller fra teltet. Han kom overalt med det telt og var kendt viden om”.

¹¹ Carl Munk s. 65-66

¹² Håndskrevne, ikke udgivet

¹³ Schultz s. 29-30

Det kan tilføjes, at vi også ved, at Jens Nielsen arrangerede skovballer i Kaløskovene, på festpladsen over for slotsruinen. I 1896 får han besked om, at han højst må holde tre skovballer om året¹⁴.

Balsal, ”rakkerfold” og rejsestald

Til kroen hørte en balsal, der lå som en længe vinkelret på kroens nordgavl – altså med gavlen ud mod Vestergade. Bag balsalen lå ”Rakkerfolden”, hvor de almindelige krogæster bandt deres heste, før de gik ind på kroen. Det var desuden almindeligt, at det var her, man stod og fik sig en dram fra lommelærken, før man gik ind, eller i en pause under ballet.

Rejsestalden, hvor de finere krogæster fik deres heste staldet op, og hvor krofatters egen besætning også havde plads, lå på den anden side, langs Lille Randers. Her overnattede de omvandrende ”bissere”, og her var der også en slags lejlighed til staldforpagteren.

Liv på kroen

Der er mange beretninger om livet på Thorsager kro. En af de gennemgående er den, som også Carl Munk fortæller, at mælkekuskene holdt ind til kroen, og at det undertiden var svært for dem at komme derfra igen.

Ballerne på kroen omtales også mange steder – så forståeligt, at pastor Schou anså ballerne på kroen som det rigtige sted at tage fat, hvis der skulle gøres op med syndigheden i Thorsager, som vi skal høre om det om lidt. Egon Sørensen skriver om ballerne pinselørdag: ”Pinselørdag gik de unge til dans på kroen, og lidenskaberne kogte... aldrig så synligt som mosekonens bryg over engene - helt op til foden af gårde, huse og kirkebakken”.

En lidt mere speciel efterretning finder jeg også hos Egon Sørensen, der fortæller, at kroen var fast omdrejningspunkt i 1864-veteranernes årlige komsammen – det må have været omkring århundredskiftet 1900: ”En gang om året mødtes krigens veteraner. Det begyndte pænt ved kroen med samling, flaghejsning og livlig snak om gamle dages heltegerninger. – År for år blev flokken mindre, men det hørte sig til, at de gik gennem byen for at markere deres store dag. – Ingen, som så optoget, kunne være i tvivl om, at her gik de udvalgte, den særlige kvalitet.

Men ak, der var så rigeligt med brændevin, skænket af venlige sjæle. Selv den nærige købmand gav en gratis skænk ud fra sit gode konservative og kongetro sind...”

En af de mest kendte veteraner var gamle Anton Smed, der var med på kroen både før og efter optoget gennem byen: ”Ud på natten var Anton Smed på vej hjem fra festen, og han, der om morgenen værdigt gik til kroen og gennem byen, var nu et ynkeligt syn. Han var så fuld, at han ikke kunne gå ret langt, før han igen lå på hænder og knæ”. Den gamle smed var dog ikke mere fuld, end at han kunne afslå at blive hjulpet hjem af politiet: ”Jeg, som har tjent under tvende konger og deltaget i krigen, skulle jeg lade mig transportere af en simpel politibetjent?” Smeden gik – eller kravlede – hjem ved egne kræfter. Men veteran-værdigheden var reddet... delvist... indtil næste år...¹⁵

¹⁴ Kaløbogen s. 181

¹⁵ Egon Sørensen s. 19 og 44-45

Kamp om spiritussen i Thorsager

”Den ganske by dingler”, skrev førstelærer Niels Sørensen i 1880’erne. Men det skal siges, at Thorsager ikke var det eneste sted, hvor alkoholen var et ganske alvorligt problem.

Som så mange andre steder opstod der kamp om spiritussen i Thorsager sidst i 1800-tallet og i begyndelsen af 1900-tallet. Historierne om folk af alle samfundsklasser, der drak ejendom og ægteskab og helbred op, er talrige. Førstelærer Niels Sørensen skriver i et brev fra maj 1883: ”Her i Thorsager går alt i den gamle slendrian. Nogle står lodrette, andre må undertiden ligge vandrette og atter andre har som oftest en hældning på 45 grader. Præsten prædiker og degnen synger og kromanden ivrer som sædvanlig meget imod drukkenskabet, og alligevel dingler den ganske by”. Og 4. nov. 1884 skriver Niels Sørensen: ”På torsdag skal vi igen have Totalafholdsmøde... Der drikkes vældigt her”¹⁶. Niels Sørensen fortæller, at der tidligere var gjort forsøg på at danne en totalafholdsforening, men nu skulle forsøget åbenbart gøres igen.

En af årsagerne til Indre Missions succes var ganske givet, at man tog klar afstand fra alkoholen – ofte så man derfor tilhængerne af missionen rette sig op og få styr på tilværelsen igen. Også afholdsbevægelsen fik meget stor succes i de første par årtier af 1900-tallet. Som en ældre Thorsagerborger sagde: spiritussen havde efterhånden forårsaget så mange ulykker i den gamle generation, at næste generation stort set blev afholdsfolk.

Især i Vestjylland blev der afstemninger for eller imod handel og udskænkning af alkohol, og mange kommuner endte med at blive helt ”tørlagte”. Også i Thorsager- Bregnet sognekommune blev presset for afholdenhed så stor, at Thorsager Kro mistede sin spiritusbevilling i 1912¹⁷, Rønde Kro i 1917.

Grethe Pedersen kunne fortælle, at hendes far Johs. Kjeldsen fra Gydegården var en af dem, der gik rundt med en liste for at samle underskrifter mod udskænkning af spiritus på kroen. Da han kom ud til konen til en af mælkekuskene i Hedeskov, blev han direkte jaget af huse, idet konen råbte: ”Du skal ikke komme her og blande dig i, om min mand skal have lov til at få en dram på kroen!” – så der var altså også koner, der var solidariske med mændene. At samme kone så senere kom ind i samme Kjeldsen-familie, er en anden sag... så blev historien selvfølgelig genopfrisket nogle gange.

Ordlyden af forbuddet mod spiritus kendes ikke, men da den ophæves i 1945 nævnes det, at den omfatter ”udskænkning af stærke drikke”. Med andre ord: man kunne stadig få en øl på kroen. Det bekræftes af skomager Kroghs vise om nedlægningen af afholdshotellet omkring 1926, hvor han beklager, at ”hværken øl heller kaffe skænkes dæ mier” (se herunder).

Hertil hører en vigtig tilføjelse: dengang var det brændevinen, der var den helt afgørende drik på kroen. Uden brændevin, enten klar for sig eller hældt i kaffen til en dygtig kaffepunch, var krobesøget ikke noget, mændene kunne regne for et rigtigt krobesøg. For konerne har det derimod helt sikkert været en stor befrielse at se alkoholen forsvinde fra kroen.

¹⁶ Niels Sørensens breve

¹⁷ I Adresseavisen 1916 og 1917 omtales Thorsager Kro som ”Thorsager Afholdshotel”. I 1915 ser jeg en omtale som ”Thorsager Kro”, men det kan jo være en benævnelse, der bruges af gammel vane. Både Karl Mejncke og Anton Pedersen mener, at kroen blev afholdshotel i 1912, så det har jeg lagt til grund her: Karl Mejncke s. 38 og Anton Pedersen s. 29 (Anton Pedersen skriver dog ”omkring 1912”). Problem: Karl Mejncke (1973) kan have oplysningen fra Anton Pedersen (1969)... så årstallet er ikke 100% sikkert.

Karl Mejnecke fortæller, at kroens afgivelse af spiritusbevillingen ikke gik helt stille for sig: ”Kroen holdt stand til 1912, da byens afholdsfolk kom i flertal. Efter avispolemik, møder og hidsig diskussion skred man til afstemning – og bevillingen blev inddraget. Kroen fortsatte som afholdshotel, sygnede hen og ophørte midt i 1920’erne¹⁸”.

Et digt af Thorsagers gudbenådede visedigter skomager Krogh stod at læse i Adresseavisen 27. januar 1927. Her harcellerer skomageren over elendigheden i Thorsager, især den oversvømmede bygade, men et af versene omhandler også afholdshotellet, der er blevet nedlagt:

”Wo Awholdshotel haa di aasse lo nier // Bevillingen den haa di tauet //hværken Øl helle Kaffe skænkes
dæ mier // men hva ka et nøt aa klau¹⁹”.

Det kunne stærkt tyde på, at afholdshotellet er nedlagt kort før digtet, senest i 1926.

Pastor Schou på kro i afholdenhedens tjeneste

En farverig episode fra kampen om spiritussen forud for afstemningen har jeg hørt fortalt af flere gamle Thorsager-borgere. Det er historien om den missionske præst pastor Schous egenhændige kamp mod den syndige druk og dans, der gik i svang i kroen. Under et bal møder han op i balsalen sammen med sin ugifte husbestyrerinde, frk. Jensen, og en anden dame, løser billet og får som alle andre balgæster en rød sløjfe hæftet på reversen med knappenål. Ind i balsalen, hvor der selvfølgelig breder sig en vis spænding om, hvad det her går ud på.

Da musikken derefter spillede op på vanlig vis, sprang ”to-øres puslingen”, kaldt sådan fordi han altid gik rundt og tiggede for at få en to-øre, op og ud på dansegulvet for at få dansen i gang. Carl Munk var selv til stede og fortæller: ”Straks sprang pastor Schou ud på dansegulvet og begyndte at lire Bibelen af for puslingen derude på dansegulvet, mens de to damer begyndte at synge salmer i baggrunden. Der var et par stoute brødre, Søren og Karl Andersen, der begge sejlede og åbenbart ikke lod sig dupere, så de råbte: ”Musik! Musik!”, og så ilede de hen til de to salmesyngende damer og bød dem op til dans. Præsten skyndte sig derhen og sagde: ”De to damer er sædelige kvinder. De danser ikke!” ”Hvad Fanden skal de så her – det her er et offentligt bal!”, råbte Karl og Søren, og så blev præsten og damerne skubbet rundt på dansegulvet, indtil de fortrak. De blev under ivrige tilråb eskorteret hjem af en flok nysgerrige og politiet, der var kommet til stede i mellemtiden”.

”Det er rigtig nok”, fortalte Agner Christensen mig for nogle år siden, ”for jeg var knægt dengang – 12 eller 13 år gammel - og overværede episoden udefra. Vi stod som sædvanlig uden for kroen og fulgte ballet gennem vinduerne²⁰”.

Egentlig forstår man godt, at det er en historie, der blev genfortalt mange år efter – men den er jo også et godt billede på kampen for og imod spiritussen, og hvor barske former kampen ind imellem antog. Hvis kroen – som antaget - blev afholdskro i 1912, må pastor Schous aktion dog være rettet mod dansen. Pastor Schou kom til Thorsager som præst i 1917 (præst til 1928).

Kroens undergang

Det gik hedt til. Og naturligvis var tabet af spiritusbevillingen en katastrofe for kroerne, både i Thorsager og Rønde. De fleste kom ikke på kroen for at drikke kaffe – i hvert fald ikke, hvis den ikke blev

¹⁸ Karl Mejnecke siger ”ca. 1930”, s. 38

¹⁹ Egon Sørensen s. 9-10.

²⁰ ”Byvandring i Thorsager” under Vestergade 2.

spædet op med en god snaps. Og baller og fester uden alkohol var det ikke alle, der fandt særlig festligt.

I Thorsager solgte Jens Nielsen kroen i 1917, og den havde derefter skiftende ejere²¹, men ingen kunne få en kro til at gå uden alkoholbevilling. Trap årgang 1925 omtaler dog endnu kroen som "afholdshotel", og ejeren af krobygningen omtales endnu ved folketællingen i 1925 som "hotelejer", men ved næste folketælling i 1930 omtales en sådan ikke. Kroen er tilsyneladende sygnet langsomt hen efter tabet af bevillingen og helt ophørt engang midt i 1920'erne.

Kroen bliver telefoncentral

I 1933 blev den gamle kro købt af Anne Marie Sauer. Hun havde mistet sin mand ved en tragisk ulykke i Hadsund og var nu alene med to børn. Hun flyttede ind i den ene lejlighed i kroen, mens hendes forældre snart efter flyttede ind i den anden. Forældrene var bestyrere af Thorsagers telefoncentral, som de herefter flyttede op i den gamle kro og bestyrede med god hjælp fra datteren.

Thorsagers telefoncentral var oprettet i 1909 og blev dengang bestyret af Adolf Poulsen, der også var musiker. Centralen blev bestyret fra hans hus bag købmandsgården, nuværende adresse Lille Randers 2, men huset er for længst revet ned.

Adolf Poulsen havde været gift med en søster til Anne Marie Sauers mor, men han havde mistet sin kone og derefter truffet en kollega, en centralbestyrerinde på Helgenæs, og var flyttet ned til hende. Han bad så Anne Marie Sauers forældre Chr. og Nielsine Christensen om at komme og overtage centralen i Thorsager, og det havde de gjort i 1922.

Men huset var lille, og da datteren kom hjem til Thorsager, har det været mere attraktivt at flytte op til hende i den gamle kro, sammen med centralen. Det havde desuden den fordel, at Anne Marie kunne hjælpe til ved centralen, så forældrene var mindre bundet til den.

Den gamle kro blev moderniseret med nye elinstallationer, og bygningen blev stænkpudset. Den gamle balsal blev væltet.

²¹ Realregister for Thorsager sogn 1900-53 har følgende ejere: Hagen S. Berg 1917, K. L. Rahbek Knudsen 1919, Magnus Feldballe 1920, Jens Pedersen 1921, P. Urup 1926, Fr. Andersen 1929, Anne Marie Sauer 1933, alt sammen fundet af Peter Hornbæk Rust Jensen.

Vestergade 2, tidligere kro og telefoncentral, foto fra o. 1970'erne, hvor bygningen er blevet til boliger. Egnsarkivet.

Smed og murer på centralen

Anne Marie Sauer blev snart efter gift med Jacob Sørensen fra Søndervang og flyttede fra centralen. Kort efter døde hun. Hendes bror, Frants Christensen, flyttede ind på centralen. Han var smed, så nu blev den gamle kørestald langs Lille Randers indrettet til smedje til ham – ca. 1938-39 – og han kom aldrig til at hedde andet end ”Frants Smeden”. Han var også velkendt som cykelsmed og cykelhandler. Frants flyttede senere til det lille hus ved siden af Ernst Pedersens købmandshandel Thorsgade 45, men fortsatte nogle år med smedjen i Lille Randers.

Forældrene var efterhånden gamle og gik på pension i 1940. På det tidspunkt var den yngre søn Agner murersvend i Aarhus og var lige blevet gift, og hans søskende spurgte nu, om han ikke kom hjem og overtog huset og centralen, hvilket han sagde ja til²².

Centralen blev indrettet sådan, at Agner og konen boede i den ene ende med centralen, forældrene på aftægt fik en lejlighed i midten, og Frants Smeden havde den anden ende ud mod Lille Randers og smedjen. Agner blev formel ejer fra 1945.

Agner havde lært murerhåndværket hos Sigurd Christensen i Thorsager sidst i 1920'erne. Derfor var det naturligt for ham at begynde selvstændig murerforretning ved siden af at bestyre centralen. ”Jeg havde en trækvogn, som jeg trak i en rem over skulderen. I den havde jeg en balje mørtel og de nødvendige mursten, og så trak jeg afsted ned ad hovedgaden og som regel ud til en af bøndergårdene i omegnen, hvor der skulle laves noget. Bønderne kom selv ind til mig og hentede stillads og andre

²² En tredje bror til Frants og Agner var Oscar, som kørte taxa med ”Monsunen” – som den hed i folkemunde.

større ting. Det var et stort fremskridt, da jeg efter krigen fik råd til en gammel bil”, fortalte Agner mig i 1994.

Besættelsen og centralen

Agner huskede også sin første tid i centralen: ”Den allerførste oplevelse, jeg husker efter at være flyttet til Thorsager i 1940, var at tyskerne kom flyvende lavt hen over hustagene i Thorsager 9. april. Jeg havde været ude og rense en kakkelovn hos en gammel kone, så jeg var for længst oppe og i sving og fik en uhyggelig oplevelse ved det. De første par timer anede vi ikke, hvad der var sket, men da de kom lige hen over hustagene, kunne vi se, at det var tyskere. Beskeden kom i radioen ud på morgenen”.

I de sidste to år af krigen sad der hele tiden to tyske soldater og overvågede, hvad der skete på centralen - de skulle sørge for, at der ikke foregik kontakt til modstandsbevægelsen. De sad ved siden af og var koblet på ledningen, så de kunne følge med i alt – at de så ikke kunne forstå dansk er en anden sag. ”Den ene af dem var ung og rigtig nazist – han troede på tysk sejr lige til det sidste. Den anden var omkring de 50 og havde mistet hus og hjem hjemme i Tyskland, og han var til at snakke med. De veg ikke fra centralen, de sov på gulvet i centralen om natten. De fik kosten i forsamlingshuset, som tyskerne havde beslaglagt. Når de ikke kunne få tiden til at gå, kunne de finde på at stå udenfor og skyde til måls efter vejrhnen på kirken. Men jeg kan ikke sige, de generede os, de var såmænd ordentlige og høflige”.

”Efter 12 år i centralen blev vi trætte af det”, fortalte Agner i 1994. ”Vi flyttede derfra og byggede i stedet hus på Thorsgade 58. Min svoger Jacob Sørensen havde købt Thorsager mølle efter min søsters død og boede altså i nærheden. Han døde imidlertid et par år efter, i 1954.

”Sørensen på centralen” – og kommunens overtagelse

Chr. Sørensen og hustru Jensine købte centralen efter Agner i 1951. Chr. Sørensen havde en enkelt lillebil, som han kørte taxa med, mens Sine passede centralen. Ikke desto mindre var det Christian, der var kendt som ”centralbestyrer Sørensen” eller ”Sørensen på Centralen”.

Telefoncentralen blev nedlagt omkring 1970 sammen med alle andre mindre landcentraler. Bygningen blev købt af Rønde Kommune af arvingerne efter Chr. og Jensine i 1980. Kommunen rev straks den gamle kørestald og smedje ned for at skaffe plads til en udvidelse af Lille Randers. Smedjen var på det tidspunkt ophørt – Frants Smeden havde i stedet lidt smedje ovre i sit eget hus på Thorsgade 43.

Den gamle krobygning fungerede herefter i nogle år som boliger, vel nærmest en slags ”husvildeboliger”. Kommunens overtagelse førte til en heftig debat om hovedbygningens skæbne. Det var ubestrideligt, at bygningen var i en elendig tilstand og tjenlig til nedrivning. Måske lod kommunen den bevidst forfalde for at få den revet ned? En skamlet i byens midte, mente nogle, mens andre pegede på bygningens kulturhistoriske værdi som både tidligere kro og telefoncentral. De ønskede bygningen bevaret og restaureret. Men det ville jo blive dyrt, og kommunen fattedes også dengang penge. Så det hele endte med, at bygningen blev nedrevet i 1993 for at give plads til forskønnende byudvikling på den meget centrale placering midt i byen.

I dag er den gamle kro / central nedrevet, og i stedet er der opført lejeboliger på stedet. Den gule bygning står omtrent, hvor krobygningen lå, den røde bygning til højre omtrent hvor kroens kørelade var – dog tilbagetrukket i forhold til Lille Randers, idet køreladen blev nedrevet for at give plads til en udvidelse af Lille Randers. Foto VFH juni 2023.

I 2004 købte Røndeegnens Boligselskab både den gamle kro-central-grund på Vestergade 2 og den gamle nedlagte købmandsgård overfor. Købmandsgården undtagen hovedbygningen blev nedrevet, og på de to grunde opførtes 14 almene lejeboliger.

Ethvert fysisk spor efter den gamle kro og central er dermed forsvundet.

Litteratur:

Adresseavisen

Alfred Schultz: "Købmandsliv i Thorsager omkring 1910". I "Folk og Liv på Røndeegnen" bind 5 1983 (cit. Schultz)

Anton Pedersen: "Thorsager og Omegn", Hornslet 1969 / 1973 (cit. Anton Pedersen)

Breve fra førstelærer Niels Sørensen til ukendt 25. maj 1883 og 4. nov. 1884. Egnsarkivet, lånt af Henny Degn (cit. Niels Sørensens breve)

Carl Munk: "Mit liv i Thorsager". I "Folk og Liv på Røndeegnen" bind 10, 1991 (cit. Carl Munk)

Egon Sørensen: "Mulden, Frøet og Blomsten", Hornslet 1983 (roman, cit. Egon Sørensen)

Frede Østergaard: "Rønde-gårdene gennem 200 år". I "Folk og Liv på Røndeegnen" bind 10, 1991 (cit. Frede Østergaard)

Karl Mejnecke: "En rejse på Djurs" II, Kbh. 1973 (cit. Karl Mejnecke)

Mejnert Mortensen: "Mit livs eventyr", håndskrevet 1967 ff. ikke udgivet (cit. Mejnert Mortensen)

Lis Søndergaards undersøgelser af folketællingslister og kirkebøger

Nygaards sedler

Peter Hornbæk Rust Jensens undersøgelser af realregistrene (skøder og pantebreve)

Samtaler med Carl Munk, Alfred Schultz og Agner Christensen (notater fra 1980´erne og 1990´erne)

Sigrid Bak: "Landevejen gennem Rønde". I "Folk og Liv på Røndeegnen" bind 9, 1989 (cit. Sigrid Bak)

Vilfred Friborg Hansen: "Byvandring i Thorsager", Rønde 2004 (utrykt, kan ses på min hjemmeside), under Vestergade 2 (cit. Byvandring i Thorsager)

Vilfred Friborg Hansen: "Kalø. Slottet og godset i 700 år", Boggalleriet Rønde 2013 (cit. Kaløbogen)